

tek; követik a bűnösök, a vámosok, az asszonyok. Benne bíznak mindazok, akik életük jobbulását remélik, akik várják a Messiást, Izrael megszabadítását (Lk 24, 21).

A tömeges megmozdulás, amely Jézus személye körül kibontakozik, kezdetben nem különbözik attól, amit más, korabeli próféták működése is kivált, mint például Keresztelő János, a galileai Júdás (vö. Csel 5, 37), vagy az Igazság Tanítója (Kumrán). A megoldatlanság és az elégedetlenség fogékonnyá tette az embereket. Készségesen követnek bárkit, aki reményt ad és megoldást ígér. Csatlakoznak a prófétákhoz, mert azok ígéretei által saját vágyaik beteljesedését remélik.

Ez a tömeg nem érti még Jézust, nem ismeri szavainak és tetteinek igazi értelmét, nem tudja, hogy miben is fog állni Istennek az az uralma, amely Jézus működésével kezdetét veszi. Hosszú, fáradságos tanítói működésre lesz még szükség, hogy megsejthessék mondanivalójának lényegét. És amikor érteni kezdik, sokan csalódnak majd, hátat fordítanak neki, sőt ellene fordulnak. (Ezt a csalódást ki lehet majd játszani ellene az utolsó napokban!) De lesznek olyanok is, akik fokozatosan megszabadulnak saját elképzeléseiktől, szabaddá válnak önmaguktól, egyre inkább megértik Jézus útját és gondolatait. Őket is sokáig kísérti még a csalóka remény (vö. Csel 1, 6: „Uram, most állítod helyre Izrael országát?”), nekik is át kell élniük még a keresztfeszítés látványának mindent megrendítő élményét. De a Feltámadottal való találkozásaik után a Szentlélek kegyelmével ők végül meg fogják érteni – és életükben, halálukban hirdetni fogják –, hogy miben áll és hogyan valósul meg az Isten uralma.

SÖTÉR ISTVÁN

Az Innen és Túl költészete az újabb magyar irodalomban

A lét végső kérdései a költészet valamennyi műfajában szerteágaznak, és a legszemélyesebb lírától a mégoly személyes gondolati költészetten át az objektív lírai magatartásig az általános költészet alapját képezik. Lehetetlen, hogy egy költőben föl ne merüljenek a lét-nemlét kérdései, hisz a nem-költő is minduntalan szembekerül velük. Ha az ember nem tud is dönteni hit és hitetlenség, Isten és Anyag között, ez a nyugtalan keresés vagy szorongás, a lélek örök sóvárgása: mindez kiküszöbölhetetlen az igazi költészetből. Századunk első nemzedékeinek életművében külön ciklusokat formálnak az Isten-versek, és ezek közül is a legnagyobb és legérettebb művek Adynál és József Attilánál. Pedig mennyire különbözik kettejük Isten-élménye; Adyé, bibliai és zsoltáros, József Attiláé pedig gyermeketegen naiv, mintha egy búcsú mézeskalácsaira szánta volna sorait. Gyermekien szegődik Istenhez, mint egy öreg paraszthoz, vagy mesteremberhez, ki tartana mellette, amíg szánt s „*ha Néki valami kéne, / a boltba én futnék érte*”.

Ezzel a fajta közvetlen Isten-tematikával a későbbi nemzedékeknel már ritkábban találkozunk: az Istenhez való viszony feloldódik az általános létkérdésekben. József Attila gyermekké változik vissza Isten oldalán, – az újabb költészet viszont keresővé, szorongóvá válik, amikor bármily távoli kapcsolatba kerül a lét kérdéseivel. Van, akit a materializmus vezet át a misztikába: Szabó Lőrincnél az Anyag élménye misztikus élményként jelentkezik, de amikor felteszi a kérdést: „*hogyan tudjak hinni másban, mint az anyagban?*”, az élet teremtésének és újrateemtésének mozgatója előtt döbben az újabb kérdésre: „*mért dolgozik a test a lélekért?*” Misztikus hódolatává változik át Szabó Lőrinc materializmusa („*mert ketten egy vagyunk, én és a föld;*”). Így mosódik el a határ materializmus és spiritualizmus között, mindkettő ugyanarra kíváncsi, s ez a kíváncsiság, és a kérdések kérdése teremti meg a költészetet, sőt a költői lelkületet magát. Ismétlem: hit és hitetlenség témája a korábbi nemzedékeknel konkrétabb és közvetlenebb módon ölt testet, az újabbaknál viszont néha kerülővel, de annál sürgetőbben jelentkezik. Váci Mihálynál nem kevésbé sürgetőek ezek a kérdések, mint Pilinszky Jánosnál, akinél egyébként néha burkoltabban, áttételesebben kerülnek elő. Ebből az a paradox látszat alakul ki, hogy kiragadott verseik alapján megítélve, egyenes rákérdezéseivel, közvetlen szókimondásával Váci spirituálisabb költőnek tetszhetik, mint Pilinszky. A világnézeti ellentmondások tehát valamilyen képp feloldódnak abban a közegben, melyet a létkérdésekre felelő költészet terem magának körül.

A legújabb magyar líra ilyen magatartása Sárközi Györgynél kezd kirajzolódni legkorábban. Nála az egész lét feloldódik Innen és Túl élményében: a költészetnek ez az egyedüli értelme, és az ember az, akiben végülis megszületik Isten: „*énbennem forog / a kisdéd, kiért megindult a csillag és útra kelnek a pásztorok*”. Az új nemzedék már nem érzi azt, amit Ady és Szabó Lőrinc érzett, de a helye továbbra is ott van, „*hol föld és ég közt közlekednek*”, és valóban „*szorongató ez a hely az ég huzatában*” (Rába György). De amíg Sárközi Györgynél a metafizika valami mámoros angyaliságot hívott létre, addig Jékely Zoltánnál „*Egyre mélyebb a kút, amelyből estelente / felhúznám az imák enyhető vizét*”. Pedig ez lesz az a kor, mely a kontempláció élményével ajándékozza meg a magyar költészetet.

Elsősorban Rónay György Szerápión-verseiben fejeződik ki ez a szemléleti állapot, és ugyanónála a lélek viharainak, meghasonlásainak költészete többnyire ciklusokba rendeződik. „*A cél, Szerápión, sokszor maga az út, de csak ha nem / céltalan*” –, és így ez a kontempláció racionális szemlélődéssé is válik, de nem kevésbé talányossá: „*Aki úton van, áll. Csak az áll igazán, / aki úton van. Aki egyszer eltökélte, / hogy útnak indul, attól fogva áll.*” Kontempláció és paradoxon egyesülése ad különös mélységet Rónay egész költészetének. „*A másik a pokol? – Nem. A másik, Szerápión, / az Irgalom*”. De csaknem mindenestől kontemplatív költészetnek tekinthetjük Pilinszky Jánosét, és ő mellette, valamint Rónay mellett fel kell figyelniük egy velük felérő, de alig ismert költőre: Toldalagi Pálra, aki sok mindent megkezdett Pilinszky előtt abból, amit az utóbbi megvalósított. Toldalagi békéje és harmóniája köznapibb színezetű, mint Pilinszkyé, de a kontemplációnak köznapni tárgyakhöz, látványokhoz kötődését nála ismerjük fel először.

A lét, az „*arra születtem*” kérdései azonban túlterjednek a kontempláció zárt világán. Drámai kérdések ezek, a tudat háborgásának olyan felkiáltásai, mint Rákos Sándoré: „*Milyen csillagra vetettél engem, Uram?*” – és a lét bizonyossága függetlenné válik a létezőktől: „*Talán benned magadban merül csak föl az, aki voltam, / szólván ekképpen: / Igen, ezt is gondoltam valamikor!*” A létezés kínzó kérdéseit csak úgy lehet feloldani, ha létünkön túl keressük a kérdezőt, sőt az énünket, ahogyan Szabó Lőrinc teszi: „*Valaki tudja, hogy Ő vagyok én, / Ő veti*

sugarát rám". Vagy ahogyan Görgey Gábor: „egy háromszögalakú szem / néz lát-hatatlan”. A kétségek közt talán az egyetlen méltó megoldás Határ Győző ars poeticája: „ha mások eladják elaludják: / viszem hiszem – tegyem a munkát”.

A kontempláció magában hordozza a kérdésre várt feleletet, a drámai kérdezők azonban indulatoktól átjártan, csak a kérdéseikhez ragaszkodnak, mintha azok fontosabbak lennének a feleleteknél. Így Fodor József *Próféta* című, zsol-tári indulatú költeményének kérdésében: „vert lelkem földre lapul, / S csak arra kérdek: van-e reménye még, / Hogy röpke napjaink betölti-e még / Méltón s az em-ber egyszer megjavul?” Mindez a tematika merőben új a magyar költészetben, némely előzményét mégis megtalálhatjuk a kontempláció korábbi költőinél; fel-felbukkan Komjáthy Jenő arca, a Fodor Józsefhez hasonlók mögött pedig Berzsenyi és Vörösmartyé.

A szemlélődés vagy a létdráma bizonyosságai és bizonytalanságai kényszerűen vezetnek át hit és nem-hit kérdéseire. De épp e kényszer ellen tiltakozik Babits, amikor „elbocsátott vadnak” érzi az embert, és ilyenként kiált fel: „Vezesen Hozzád a szabadság!” Amiben korábbi korok költői nem mertek, vagy nem akartak kételkedni, az nyugtalan kereséssé válik a modern magyar költészetben. Ezt a keresést is a legtöbb erővel József Attila érzékelteti:

egyszer csak előbúvik
nappali rejtekéből,
belőlünk
az az oly-igen éhes,
lompos, lucskos kutya
és istenhulladékot
istendarabkákat
keresgél.

Szabó Lőrinc is „szelíd tanítvánnya” válik („A Hegyen is te beszéltél velem?”) és az anyagszerűségnek ez a nagy lázadója a maga materialista misztikáján belül jut el oda, hogy hallgasson és figyeljen:

Itt maradok, veled.
Hallak. Rád figyelek, de még szégyenkezve
és kissé tartózkodóan.

Világosan kell látnunk, hogy mindez nem teológia, nem is feltétlenül vallási viszony, hanem talányos, költői állapot, mintha nem a léten-túlival, hanem ön-magunkkal beszélne. Ez a talányosság fejeződik ki Tandori Dezső verssorában („Jól együtt vagyunk, csak Te hiányzol”), mely azért mélyértelmű, mert köznapian is, és léten-túlisan is lehet érteni. A metafizika átalakult honvággyá Váci Mihály-nál: „Tévelygésekből Rád találni; / roskadásban Téged remélni.” – és csaknem ugyanígy Devecseri Gábornál: „Valakim, / vagy valamim vezess most / is, gondol-tam. Istenem.” Maga a honvággy is milyen konkrétá válik Zelk Zoltánnál:

Barátaim azt hiszik, hogy fekszem,
nem tudják, már járni tanulok
megadóan, Isten oldalán.

A lélek honvággyának túl sok változata van, és túl sok átmenete hit és hitetlen-ség, remény és reménytelenség között. Vas István és Avilai Teréz intelmeinek szövegébe burkolódzva, az emberi törekvés korlátairól vall: „... egy krédó idő-

közében több fény lesz a részünk, / Mint amennyit évek alatt minden földi iparkodással elérünk". A költő ahhoz fordul, aki benne lakik, s akit énje egyik részének éppúgy nevezhetünk, mint Istennek: mindez csak elnevezés kérdése. Ahogy Nemes Nagy Ágnes teszi: „*Irgalmaz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned, / Csak nincs kívül szót váltanom.*”, – és így a léten-túlhoz, de önmagához is szól a kiáltás: „*Ne hagyj el sok papod hitetlen unokáját*”.

A költészet nem csak költőkből, de témákból, témakörökből is áll, melyek átgyűrűznek az életműveken. A hit vagy hitetlenség, a hitetlenül-is-hívés témakörökből szinte észrevétlenül lépünk át az erkölcsi világba, minden költészet egyik legtágasabb körébe, melyben elmosódnak a határok spiritualitás és evilágiasság között. Hit vagy kételkedés, rátaláló szemlélődés vagy drámai keresés, mindezek lényegileg bizakodó, optimista magatartások, – még a kétségbeesés peremén is optimisták és bizakodók. A modern költészet azonban néha tehetetlenül teszi le a fegyvert, ahogyan egész életművében Franz Kafka is letette. Arra azonban érdemes figyelni, hogy a modern költészetnek még legkomorabb lapjain is ilyen fegyverletétellel alig találkozunk. Ki volt a bátrabb? A bízni akarók, vagy a reménytelenséget elfogadók? Egyvalami bizonyos: az új magyar költészetben az elkötelezettek és a spirituálisok csaknem azonosan gondolkoznak a jó és a rossz, a bűn és a jó cselekedetek, vagyis az erkölcs kérdéseiről.

A költészet az élet teljességét kívánja megragadni, de a valóság a társadalmi szféra mellett csak az erkölcsi világba válhatik teljessé. A teológia nyelvén ezt a bűntől való feloldozásnak nevezik, laikus nyelven pedig küzdelemnek a szabaddal, ahogyan Rákos Sándor írja: „*Nem krisztusi ajándék a megváltás, vérben-jogban vérben-lucokban / kiki maga szenved meg.*” „*Jó és rossz közt vergődik az ember,*” vallja Weöres Sándor:

*már azt sem tudom,
melyik a te horgod zsinegje
s melyik a mélység inda-köteléke.
Vonj hevesebben! Ön-erőmből
nem jutok én soha hozzád.*

Ebben a helyzetben a világi élet az, mely megfoszt bennünket a tájékozódásnak attól a lehetőségétől, melyet Szabó Lőrinc ismét csak a kontemplációban talál meg: „*nem a túlvilág hozza ránk a végső / poklot, de a / magány hiánya...*”, vagyis az élet kötelezettségei:

*Mert azt vesztettem, a csöndet, a belső
szabad időt,
azt, hogy órákat tölthettem egy-egy
virág előtt.
Bűn lett a lélek ráérése? Az lett!*

Meglepő, milyen tudatosan védekezik újabban a költészet az erkölcsi cselekedet értékének lehanyagolása és az erkölcsi ítélet elsorvadása ellen. Ez a védekezés óvakodást éppúgy jelent, mint pozitív cselekedetet. Nemcsak arról van szó, amit Pusztai Sándor követelményként állít maga elé („*mielőtt lemegy a nap / tessék valami jót*”), hanem arról is, amire Bóka László figyelmeztet:

*Óh te bolond, ki küzdöl a Gonosszal,
nem ismered az apró csínytevőt,
gőgödben átalasz a parányi rosszal
megküzdeni és elmorzsolja erőd!*

Vállat vonsz, hogy hanyagság, rendetlenség,
máskor vigyázol, okosabb leszel . . .
Apró hibákkal küzdve nő a szentség!
Mögötted meg az ördög szemetel . . .

Az erkölcs kérdései az életbölcesség révén vezetnek át a létkérdésekhez, mert nem elég a bűnt kerülni, helyesen élni ennél sokkal nehezebb feladat. Ami Bóka Lászlónál intés, az Keresztury Dezsőnél erkölcsből és tapasztalatból fakadó tanács: „Tudhatnád mennyi örömet / mérgez meg az örök / irigység, sértődés, rossz emlék, feluszult / düh, fojtó árnyú múlt; / ne bénítson hűtlenség, méltatlanság”, tehát:

*Előre nézz, csak azt tedd, ami jó maradt;
a többit a dögmadarak.*

A klasszicizmus életbölcessége ez, és lehet, hogy a bölcesség: maga a megváltás. Ahogyan emezt, úgy amazt is csak küzdelemmel lehet megszerezni, mindenki csak a maga egyéni konfliktusaiból kikeveredve nyerheti el az egyiket, vagy a másikat. De a bölcességnél, – melyet talán egy idő óta nem tisztelünk, nem becsülünk eléggé –, célravezetőbb kiút: a szeretet. A szeretet nem ismeri a feltételelességet, melybe néha belekényszerül a bölcesség. A szeretetben is ott rejtezhetik a kiegyezés lehetősége, de a szeretet nagylelkűen túllép ezen, sőt nem is tud róla. Amikor Csoóri Sándor az „elpusztíthatókra” gondol, ezt a gondolatát szeretetében éli át: „csak egy kéz kellene, hogy hazájuk legyen, / csak egy másik test, hogy ne legyen sötét”. A szeretet többértelmű is lehet, és amikor Hajnal Anna úgy véli, hogy „csontjaim ha visszaadtam / máig mindig adósod maradtam” – nem tudhatjuk, Istenhez vagy emberhez szól-e? A szeretetben válik eggyé a privát szféra a társadalmival, a szeretet vezet át egyikből a másikba, és ezért nem lepődhetünk meg, hogy a szeretet legszebb két példázatát olyan elkötelezett költő írta, mint Garai Gábor. Az egyik az *Artisták* című költeménye, melyben élő csipeszként lóg a trapézon a férfi, fejjele lefele, s a fogai közt tartott tárcsán függ és forog a nő:

*Ó, ha így tudnánk összefogni
egymásra bízott szeretők,
mintha folyton fönn-szálva, mintha
folytonos zuhanás előtt!*

Garai Gábor írja a legtalálóbb *Példázatot* is, a szeretetről: „A szeretetet szét kell osztani / mert természete szerint oszthatatlan; / mikor már másnak nem jut / magadnak sem marad belőle.”

Ha a szeretet kivezet a szürkeségből, melynek elhárításáért Sík Sándor fohászkodik, úgy megmentőnk lehet a fájdalom is, mely létezésünkre figyelmeztet, akár Babits Mihály *Balázsolásában*, akár Illyés Gyula *Doleo, ergo sum*jában:

*Álomvilágban él, kinek csak öröme van.
Rosszul érzem, de legalább én érzem magam!*

A létköltészet tehát több fokozaton keresztül alakul át morális költészetté, a szeretet vagy a fájdalom vallomásává. Mindez az új magyar költészetben összefüggő rendszert alkot, mely a keresés nyugtalanságától indítatva akár Isten-versekhez vezet, akár materialista misztikához, miközben mindig a hazavágyás,

az apára, az otthonra találás hangsúlyával, a szeretet példázatát idézi. A lélek, a lét költészetének ezekben a hatalmas témakörökben megszűnik a különbség a privát és a közösségi között, azaz értelmüket veszítik ezek a megkülönböztetések. De a témák köre tovább tágul és osztódik, és az eddigiek újakat, még újabbakat szülnék.

Vannak a költészetnek ősi témái, megszentelt témák: a szoros értelmében ilyen a keresztút témája, melyhez a költészet és a képzőművészet évszázadok óta vissza-visszatér. A modern magyar költészet nagy versek sorozatát szenteli ez út stációinak Tűz Tamás, Fáy Ferenc, Sík Sándor és Keresztury Dezső verseiben, melyek közül Keresztury Jézus útját és szenvedéseit a magyar történelemmel párhuzamosítja. Görgey Gábor az utolsó vacsora „anatómiáját”, illetve bölcséleti analizisét nyújtja. – Bensőségesek a nagy ünnepekhez, különösen a karácsonyhoz és húsvéthoz kapcsolódó versek, vagy az olyanok, mint Váci Mihály *Ave Mária*-ja, továbbá Weöres és Kassák versei Máriáról, és Vas István két nagy költeménye: az egyik Nikodémusz talányos éjszakai látogatásáról, a másik Péter találkozásáról, a Via Appián. („*Mert akármit látott Péter a Via Appián, / Mindig keresztezi utunkat a teremtő hiány.*”) Csoóri Sándor paraszt ikonja, Vajda Endrének Pál igéjére írt verse, Horváth Elemérnek Szent Benedeket felelevenítő, Harsányi Lajosnak pedig Szent Miklós legendáját szonettbe foglaló költeménye tanúsítják, hogy mekkora ihlető erőt tartalmaznak ezek a középkor óta életben maradt motívumok. Ellentétben velük, a karácsonyi nyomorról szól Bálint György verse, mely egyébként az Innen és Túl témáinak széles kiterjedését is tanúsítja, – még akkor is, ha mintegy ellendarabjának láthatjuk Toldalagi Pál költeményét, mely a karácsonyi történet varázsától nem tud elszakadni:

*Engem harmincnyolc éve már
ez a történet elvarázsol
Megjelenik és kivezet az érzelmek sívatagából.*

Mert igaza van Gyurkovics Tibornak: „*Egy bizonyos idő után / akárhány karácsonyfát láthatsz, / mindig csak egyet látsz / s a többi látszat.*” Igazi szárnyas oltárt formál a megszentelt témák költészete, s ennek az oltárnak képei közt talál helyére Juhász Ferenc nagy verse (*Templom Bulgáriában*) a csonthalmaz látomásával, valóságos biológiai vízióval. Ez a vers egyébként fordulópont is Juhász pályáján, régi hangjának átváltása egy merőben újba.

Fohász, könyörgés, hálaadás, zsoltár: a lélek költészetének formái a magyar költészetben hagyományosak. Ez a költészet az ember önmagára találásának iskolája, úgy, ahogyan erről József Attila vall a *Csendes estéli zsoltár*ban: „*Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.*” Amikor a lélek magyar lírájának igazolását és hagyományát keressük, azt egy egész néphez szóló versben, a legnagyobb magyar versek egyikében, Kölcsey *Himnusz*ában lehet megtalálnunk. A lélek fohásza: egy nemzet, egy társadalom, egy történelem látomása is; az egyes ember olvad itt egybe a közösséggel, egy költő lelke az egész nemzet lelkeivel. A *Himnusz* is arra taníthatta a magyar költészetet, hogy a lélek ügye: a társadalom és a nemzet ügye is. Amikor a legújabb magyar költészet a lét kérdéseiből nyér ihletet, akár vallásosan, akár vallástalanul, akár hívőn, akár hitetlenül, olyasmit őriz, ami hagyomány is, de nem kevésbé új és időszerű fejezet is a magyar líra életrajzában.